

řených na jejich zkvalitnění. Je charakteristické, že největší pozornost je věnována právě teoreticko-metodologickým partiím výzkumného programu, celkově — jak autorky ukazují — obtížné, nevědné, a proto i zatím málokdy prováděné „nulové fázi“ výzkumu, která má však velký význam pro míru jeho společenského přínosu: „Nesmíme zapomínat, že ujasnění úkolů výzkumu, formulace hypotéz odpovídajících potřebám vědy, prověrka sladění všech prvků plánovaného výzkumu nejen zkracují potřebný čas, zvyšují cílevědomost a efektivnost práce, ale především zvyšují vědeckou hodnotu výsledků výzkumu, pravděpodobnost jejich začlenění do souhrnu poznatků vytvářejících obsah vědy“ (s. 207). Autorky akcentují jednu část výzkumného komplexu, totiž postup od teoretických východisek k empirickým datům a jejich zpracování. Stejně důležité by však bylo ukázat některé principy „obráceného“ sledu, kdy po shromáždění a statistickém zpracování dat provádíme jejich interpretaci, ověřujeme hypotézy a těžíme z nich — na různých rovinách obecnosti a elementarity — závěry napojené na ostatní poznatky o společenských procesech.

Na jeden moment uvedeného programu navazuje ve své stati (*O procesu formulace úkolů konkrétně sociologického výzkumu*) V. I. Gerčíkov, který se podrobně a na konkrétním příkladě taxonomicky identifikované typologie fluktuujících pracovníků zabývá formulací výzkumného problému. Jak ukazuje, není to jen jedna fáze přípravy výzkumu, ale aspekt celého jeho průběhu; není to jednorázový akt, ale celý proces, mající různé úrovně a různé etapy. Formulace úkolů se v průběhu výzkumu pohybuje od abstraktních rovin k operačním a zpět, podléhá v kontaktu s empirickým materiálem zpřesněním a změnám, přičemž sama je aktivním faktorem realizace výzkumu.

Dvě stati I. S. Laděnka (*Program tvorby systémových modelů pracovní mobility; Program formalizace představy o pohybu, formování a využívání pracovních zdrojů průmyslového města*) se zabývají aplikací systémového přístupu na objektivní i subjektivní stránky mobility.

Podobně k tematice přistupuje i E. D. Malinin (*Ekonomické základy plánování teritoriální mobility pracovních zdrojů*), který se zaměřuje na využití ekonomickomatematických metod pro regionální bilanci pracovních sil.

Konečně L. A. Chachulinová (*K programu rozpracování systému pojmů a termínů využívaných při studiu pracovní mobility*) se v krátkém příspěvku pokouší o systemizaci kategoriálního aparátu mobilních výzkumů.

Recenzovaný sborník nejen otevírá, ale v různé míře dílčím způsobem i zpracovává některé směry, jimiž se sociologie musí dát, má-li být její přínos v epoše komplexního a dlouhodobého sociálně ekonomického pláno-

vání úspěšný. Prvním z nich je mnohem intenzivnější propojení ekonomické a sociální sféry ve vědeckém poznání a společenském řízení. Druhým, úzce navazujícím, avšak odlišným směrem je hlubší pochopení i účinnější ovládnutí souvislosti mezi agregátními ekonomickými a celkovými společenskými procesy na jedné straně a — jimi podmíněným i zpětně reflektovaným, individuálním chováním na straně druhé. (Delimitace těchto dvou typů vazeb není v některých statích vždy jasná, někde dochází ke směšování sociálních aspektů problému s chováním na úrovni jedinců.) Třetím je postupné překonání dosud trvajících přehrad mezi „vědou“ a „výzkumem“, tj. jednak mezi teoretickými koncepcemi a jejich využitím v aplikovaných resortních výzkumech, jednak mezi výsledky dílčích empirických výzkumů a jejich zobecněním. Konečně čtvrtým, ve sborníku jen málo postiženým směrem, je rozšíření časového horizontu poznání i řízení. Poměrně bezprostřední inspirace velmi prakticky orientovanými výzkumy vedla autory k tomu, že se soustředili na aktuální časový průřez, že neuvážovali o poznání a řízení mobilních procesů v dlouhodobějším pohledu, který by již zahrnul formování kádrů, vliv generační směny apod.

Všechny tyto úkoly jsou stejně naléhavé jako obtížné, přičemž každý pokus o jejich řešení v určité konkrétní oblasti (nevyjímaje oblast pracovní mobility) naráží na jednu velkou překážku, totiž nedostatečnou rozpracovanost obecných problémů vyplývajících ze stále hlubšího prolínání ekonomické a sociální sféry, malý pokrok zatím dosažený v hraniční oblasti ekonomie a sociologie. To ovšem neubírá pokusům týkajícím se konkrétních sociálně ekonomických procesů a oblastí ani na společenské důležitosti, ani na poznávacím přínosu. Naopak, teoreticko-metodologické reflexe nad dosavadními výzkumy a poznatky v různých oblastech jsou nutným zprostředkujícím krokem, který pozvedá úroveň empirických výzkumů a staví teoretické problémy, které je třeba řešit. Proto bychom si také měli přát, aby práci zamýšlejících se nad aktuálními i potenciálními možnostmi poznání a řízení různých oblastí života socialistické společnosti, obdobných sborníku novosibirských sociologů a ekonomů, bylo co nejvíce.

Jiří Večerník

Francis Cohen: Les Soviétiques, Classes et société en URSS (Sověti. Třídy a společnost v SSSR)

Paris, Éditions Sociales 1974.

„... Situation francouzské kapitalistické společnosti, která se nachází v hluboké krizi, naléhavě vyžaduje přechod k socialistickému výrobnímu způsobu. (...) Těžká cesta, která přes zdánlivě nepřekonatelné obtíže dovedla sovětský lid k obrodě lidské společnosti, dala naší epoše charakteristický rys. Domnívám se,

že inspiruje k optimismu a k důvěře v budoucnost lidových mas...“, říká na závěr své knihy *Les Soviétiques* Francis Cohen, bývalý moskevský dopisovatel listu *l'Humanité* a v současné době ředitel vydavatelství *Nouvelle critique* a šéfredaktor marxisticky orientovaného časopisu *Recherches internationales à la lumière du Marxisme*.

V této své poslední knize se Francis Cohen představuje jako autor schopný syntézy nejrůznějších aspektů problematiky sociální struktury socialistické společnosti, jíž věnoval již celou řadu titulů, jako například *L'URSS en mouvement* (1963), *Le destin des classes sociales en URSS* (1963), *Les classes sociales en URSS* (1969) a *La Démocratie socialiste en URSS* (1972), přičemž studie *Les Soviétiques* představuje svým tematickým rozsahem určité vyústění této dlouhodobé orientace. Nejedná se o specializovanou sociologickou, ekonomickou nebo demografickou analýzu, nýbrž spíše o využití poznatků těchto disciplín k vytvoření co možná komplexního obrazu sociálně politického života v SSSR; slovy autora „... toto dílo je věnované tomu, co činí sovětský lid objektem všeobecného zájmu: novým společenským vztahům, které jsou jedinečným a rozhodujícím prvkem lidského společenství dvacátého století“ (s. 11).

Proto si autor klade elementární a často až vyhrčené formulované otázky: Jaká je životní úroveň v SSSR? Je v SSSR skutečná rovnost příležitostí pro všechny? Jak se ve skutečnosti realizuje účast mas na řízení společenských procesů? Kdo vládne v SSSR? Co je to demokratický centralismus?

Vstupní kapitola studie je marxistickou historicko-sociologickou argumentací o nevyhnutelnosti Říjnové revoluce a sociálně ekonomickou analýzou porevolučního vývoje sovětské společnosti. Nebývá zvykem, aby podobné historické exkursy tohoto typu běžně operovaly statistickými daty a komparacemi. Cohen, veden snahou o co nejpresvědčivější argumentaci, neobvyklou formou konkrétní sociální analýzy například v kapitole *Proč 1917? ukazuje, do jaké míry se v Rusku roku 1917 vytvořila — podle marxisticko-leninské teorie — revoluční situace*. Formování a zbídačování proletariátu bylo v Rusku o mnoho rychlejší než v nejvyspělejších státech světa. Komparaci statistických dat autor například dokazuje, že v Rusku v letech 1860–1900 vzrostla průmyslová produkce třikrát více než ve Francii, přičemž Rusko ovšem produkovalo na hlavu čtyřikrát méně než Francie a osmadvacetkrát méně než Spojené státy. Proč? Čtyři pětiny ruské populace byly ještě v roce 1897 v zemědělství. Současně však ukazuje, že koncentrace proletariátu byla v předrevolučním Rusku rychlejší než v průmyslově nejvyspělejších zemích (tak například v roce 1914 bylo v podnicích s více než tisíci dělníky v Rusku 40 % dělníků a v USA 20 % dělníků). Autor dále uvádí řadu zajímavých statistických údajů o vývoji třídního složení ruské populace

v letech 1897–1913, o složení dělnické třídy v roce 1917 apod.

Těžištěm knihy jsou tyto dvě části: *Společenské třídy rozvinutého socialismu a Společenský rozvoj a demokracie*, kde Cohen v rámci běžného schématu dělníci — rolníci — inteligence podává *hlubokou sociální analýzu nejrůznějších aspektů formování sociální struktury vyspělé socialistické společnosti SSSR*.

Na pozadí analýzy vývoje dělnické třídy, která v roce 1973 představovala 68 miliónů pracujících SSSR, na pozadí změn v kvalifikaci, vzdělání, v celkové intelektuální práci a zásadních proměn pracovních motivací se autor věnuje zejména těm problémům, které se stávají terčem invectiv ze strany buržoazních ekonomů a sociologů, například i problému tzv. „skryté nezaměstnanosti“. Autor především dokazuje, že *úplná zaměstnanost* v SSSR vyplývá z objektivních trendů a potřeb rozvoje národního hospodářství (expanze nových výrobních i nevýrobních kapacit, maximální využívání materiálně technické základny víceměnnými provozy a zejména pak zkracování denní, týdenní a roční pracovní doby), a současně vyvrací tezi, že absence „možnosti stát se členem armády nezaměstnaných“, stimulující ve značné míře pracovní morálku za kapitalismu, je v SSSR údajně příčinou ztrát na produktivitě práce. Na základě výsledků *sovětských výzkumů a experimentů* v řadě průmyslových podniků ukazuje, že tato „relevantní stimulace za kapitalismu“ je v SSSR již v podstatné míře reálně nahrazena vyvážeností *materiálních, morálních a intelektuálních aspektů pracovní motivace*.

Proti četným buržoazním teoriím „rovnosti šancí“, která ovšem za kapitalismu není ničím jiným než důsledným uplatňováním sociální diskriminace, autor v kapitole o sovětské inteligenci prezentuje socialistickou verzi reálné rovnosti příležitostí pro všechny. Prezentuje ji ovšem nikoli jen jako teoretický postulát, ale jako dlouhodobý a cílevědomý proces sovětské společnosti, která uskutečňuje ekonomické a sociální vyrovnávání rozdílů ve formování předpokladů pro studium na druhém a třetím stupni škol; proces, v němž je uplatňována celá řada nástrojů vlastních socialistické společnosti, počínaje vyrovnáváním životní úrovně v nejrůznějších sociálních skupinách a konče zakládáním předstudijních kursů, vyrovnávajících rozdíly plynoucí z některých ještě přetrvávajících nerovností v životních podmínkách. Tuto rovnost příležitostí pak autor dokumentuje výsledky sovětských výzkumů o sociálním původu příslušníků inteligence, aniž ovšem tvrdí, že sociální vzestup (jakkoli sama kategorie sociálního vzestupu je problematická) je nutně spojen se vstupem do této vrstvy. Ukazuje například, že podíl příslušníků inteligence pocházejících z dělnických rodin nejen stále roste, ale že v některých oborech již nyní do-

sahuje 50 %, zatímco míra autorekrutace je okolo 6 %.

Hodnotícím kritériem Cohenovy analýzy sociální struktury je její „otevřenost“ vůči principu všestranného rozvoje osobnosti. Tento jeden z centrálních principů vývoje socialistické společnosti se autorovi promítá i do přístupu k některým otázkám sociální mobility, kterou — aniž vytváří ucelenou koncepci — nechápe ve striktním pojmovém schématu „sociální vzestup — sociální sestup“, ale spíše jako pohyb v poli sociálních aktivit (profesionálních, společenských, kulturních apod.) směřující k adekvátnímu uspokojování dynamické potřeby seberealizace. Cohen v této souvislosti zdůrazňuje, že sovětská společnost je mimo jiné charakteristická právě vysokou sociální mobilitou.

Ve třetím a závěrečném oddílu knihy *Les Sovietsques, nazvaném Společenský vývoj a demokracie*, Francis Cohen syntetizuje řadu svých analýz do globální charakteristiky sociálně politického života v SSSR. Zatímco předcházející část je analýzou sociálně třídní struktury, pak syntetizující pohled této poslední partie dokazuje úzké sepětí utváření sociální struktury vyspělé socialistické společnosti a formování socialistického způsobu života s charakterem politického systému. V analýze vývoje způsobu života se autor spíše soustřeďuje na otázky rozvoje životní úrovně, a to zejména z hlediska růstu a diferenciace příjmů. Proměny v ostatních dimenzích způsobu života naznačuje jen v základních konturách (proměny ve funkci a využití volného času, demokratizace v oblasti kultury apod.). V této souvislosti by bylo užitečné hlouběji analyzovat otázky týkající se například kvantitativních i kvalitativních proměn ve spotřebě a její funkci ve formování socialistického způsobu života, otázky rozvoje neplacených služeb, garance sociálních jistot, proměn ve vztahu k práci apod. Použitím komparací dostupných statistických dat by bylo čtenáři umožněno hlubší poznání divergencí v utváření životního způsobu v rozdílných společenských systémech. V závěrečné části kapitoly o životním způsobu autor v plné míře otevírá pohled na všestranné propojení společenského rozvoje v SSSR s vědeckotechnickou revolucí a s všestranným rozvojem osobnosti. Na analýze nejruznějších dimenzí vědeckotechnické revoluce dokumentuje stále rostoucí úlohu proměn v charakteru a obsahu práce, v procesu formování sociální struktury, životního způsobu i rozvoje člověka.

Proměny v charakteru a obsahu práce jsou nosným motivem i části věnované formování vnitrotřídní sociální diferenciace, kde autor v nejruznějších rovinách rozehrává dialektiku dlouhodobého překonávání třídních rozdílů již v rozvinutém socialismu se formujícími charakteristickými momenty společenské diferenciace beztřídní společnosti, z nichž podtrhuje zejména charakter vykonávané práce. Navazuje tak na výzkumy i teoretické práce celé řady významných sovětských sociologů.

Poslední část, dávající odpověď na elementární otázku „Kdo vládne?“, je důkazem toho, že Francis Cohen se nejen nevyhýbá těm nejaktuálnějším ideologicko-politickým problémům, ale že je nastoluje jako skutečně marxistickou analýzu politického systému v SSSR. Vycházejí z kritiky běžného slovníku buržoazních teoretiků, vyvrací teze o jakési sovětské technokracii, o tzv. „nové třídě“ apod. Naproti tomu ukazuje celou škálu nástrojů participace nejširších vrstev pracujících na řízení společenských procesů, a to nejen po stranické linii, ale i prostřednictvím odborů a všech ostatních společenských organizací. Na otázku „Jak lid vykonává svou moc?“ odpovídá zaslíbenou prezentací pro sovětskou společnost typických organizací, jimiž se pracující bezprostředně i zprostředkovaně účastní řízení a rozhodování, jako jsou například stálé výrobní rady zřizované v podnicích s více než 100 zaměstnanci (kterým se často říká „kolektivní ředitelé“), skupiny veřejné kontroly, jimž jsou k dispozici hromadné sdělovací prostředky, skupiny pro racionalizaci apod.

Cohenova studie je jednoznačným stanoviskem nejen k produkci buržoazní „sovétologie“, ale i ke stále čtenějším diskusím na téma tzv. „nového socialismu“, motivovaných na jedné straně potřebou řešení sociálních konfliktů prohlubujících se krize soudobého kapitalismu, na druhé straně však i snahou „zachránit co se dá“. Shodou okolností ve stejné době jako Cohenova studie vyšel rovněž v Paříži francouzský překlad knihy známého amerického ekonoma J. K. Galbraitha, představitele reformistické kritiky amerického monopolistického systému — kniha s příznačným titulem *Ekonomická věda a obecný zájem* (*La science économique et l'Interêt général*), v níž Galbraith formuluje svou teorii „nového socialismu“ jako jediného východiska ze současné krize. Jeho „nový socialismus“, charakterizovaný nejprve mnohoslibnými výroky, jako například: „dát technologii do služeb všem, a nikoli do služeb monopolů“ nebo „až dosud jsme podřizovali potřeby lidí potřebám ekonomiky, je na čas podřít ekonomiku potřebám lidí“, je nakonec přece jen návrhem pouze dílčích reforem konečkonců favorizujících politiku středních producentů, kteří — jak říká Galbraith — „jsou citlivější k potřebám lidí a zákonům trhu“ než monopoly. Je to ve své podstatě stanovisko buržoazního meliorismu, které ve svých objektivních důsledcích nevede k ničemu jinému než k zachování statu quo.

Cohenova analýza sovětské společnosti je kontrapozicí ke všem podobným modelům „nového socialismu“, kontrapozicí ve formě autentického svědectví o cestě a současnosti skutečného socialismu, o výstavbě a problémech socialistické společnosti, na jejímž počátku nestály a ani nemohly stát jen reformy, nýbrž hluboká a zásadní proměna sociálního a politického systému — socialistická revoluce.

Petr Matějů